

Mráv Zsolt – Markó András – Bradák Balázs
Előzetes jelentések a Magyar Nemzeti Múzeum „Villány és környéke” mikrorégiós kutatási programjáról

A Magyar Nemzeti Múzeum 2006-ban és 2007-ben a Nemzeti Kulturális Alap¹ támogatásával mikroregionális programot indított a Villányi-hegység K-i részének régészeti felmérésére. A program célja az volt, hogy az érintett, alacsony kutatottságú területen a paleolitikumtól a késő középkorig a lehető legtöbb régészeti lelőhelyet azonosítsuk, térképre vigyük és a felszínen gyűjtött leletanyag alapján a lehetőségekhez mérten keltezzük. A terepmunkát 2006 májusában, augusztusában és 2007 tavaszán végeztük. A terepbejárás mellett profiltisztítást végeztünk a Villány-Szőlőhegy, szakirodalomban őskőkori lelőhelyként szereplő mélyútban („holni”, „Hohlweg”), illetve sor került a Nagyharsány 1. lelőhelyen fekvő római villa egy részének geomágneses kutatására is.² A kutatási program legfontosabb őskori és a római kori eredményeit az alábbi tanulmányban ismertetjük.

A Villány környékén végzett mikrorégiós kutatások őskorra vonatkozó előzetes eredményei

A Villányi-hegység és környéke a korábbi időszakban régészetileg meglehetősen kevésbé ismert terület volt, az eddigi összefoglalások³ jórészt a szórványos leletanyag katalógizálására korlátozódtak. A hegység K-i részén, Nagyharsány, Villány, Kisjakabfalva és Villánykövesd területén a később tárgyalandó lelőhelyek és időszakok mellett néhány szórványos késő rézkori és kora bronzkori edény, egy halomsíros tű és két szórvány kelta fibula volt ismert.⁴

Ilyen előzmények után végeztünk terepbejárást 2006–2007-ben az említett falvak határaiban, kiemelten pedig a Karasica-patak széles árterületét kísérő dombokon. Ennek K-i oldalán, Villány-Virágos környékén 6, a nyugatin, a Vár-dűlő, Hegy-dűlő és Öreg-tempom-dűlő területén összesen 17 önálló lelőhelyet dokumentáltunk. (1. kép) Ezek mellett a nagyharsányi római villa környékét, illetve az attól D-re eső területet, a Harsány-pusztát, Sárkány-dűlőt és a Hegy-dűlő területét jártuk be részle-

Zsolt Mráv – András Markó – Balázs Bradák
Preliminary reports on the micro-region investigation „Villány and its region” of the Hungarian National Museum

The Hungarian National Museum launched a micro-region project by the support of the National Cultural Fund (NKA)¹ in 2006 and 2007 to survey the Eastern part of the Villányi hills. The goal of the project was to identify as many archaeological sites as possible from the Palaeolithic to the Late Middle Ages on a less investigated territory, to mark the sites in a map and to date the sites as far as it is possible from the materials collected on the surface. The field work was carried out in May and August 2006 and in the spring of 2007. Beside field walking, we cleaned the profile in a deep-cut road, Villány-Szőlőhegy, which is mentioned as a site in archaeological literature, and we also accomplished the geomagnetic survey of a part of the Roman villa at Nagyharsány 1 site.² The most important results of the project regarding the Prehistory and the Roman Period will be described in the followings.

Preliminary results of the micro-region investigations in the region of Villány in respect of Prehistory

Fairly little was known about the archaeology of Villányi hills and its region, and the summaries³ mostly dealt with the cataloguing of stray finds. A few stray vessels from the Late Copper Age and the Early Bronze Age, a pin of the Tumulus culture and two stray Celtic brooches⁴ were known from the territories of Nagyharsány, Villány, Kisjakabfalva and Villánykövesd in the E part of the hills beside the sites and the periods to be discussed later.

After such antecedents we started field walking in the fields of the above villages in 2006-2007, first of all on the hills along the broad floodplain of the Karasica streamlet. We documented 6 sites in the region of Villány-Virányos on its eastern side, and 17 independent sites on the territory of Vár-dűlő, Hegy-dűlő and Öreg-tempom-dűlő on the western side. (Fig. 1) Besides, the

1 NKA szám: 2731/0059.

2 A program vezetője: Biczó Piroska volt. A program résztvevői a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tárának részéről: Anna Ruggeri (Pisa), Hajnal Zsuzsanna, T. Bíró Katalin, Markó András, Mráv Zsolt, Tomka Gábor. A terepi munkában munkatársaink voltak: Tóth Zsuzsanna és Zandler Krisztián régészek, Bíró László és Szabados György régésztechnikusok, illetve Bradák Balázs geomorfológus (ELTE-TTK).

3 PUSZTAY 1950; BÁNDI et al 1979

4 HUNYADY 1944, 75, XX, 3; PUSZTAY 1950, 35; BÁNDI et al. 1979, 206, kat. 54.

1 NKA no. 2731/0059

2 Piroska Biczó was the project manager. The following persons took part in the project from the Archeological Collection of the Hungarian National Museum: Anna Ruggeri (Pisa), Zsuzsanna Hajnal, Katalin T. Bíró, András Markó, Zsolt Mráv, Gábor Tomka. The following persons helped in the field walking: Zsuzsanna Tóth and Krisztián Zandler archaeologists, László Bíró and György Szabados technicians and Balázs Bradák geomorphologist (ELTE-TTK).

3 PUSZTAY 1950; BÁNDI et al 1979

4 HUNYADY 1944, 75, XX, 3; PUSZTAY 1950, 35; BÁNDI et al. 1979, 206, kat. 54

tesen. Végül azonosítottuk a villánykövesdi lengyeli telepet, illetve Kisjakabfalva határában néhány felszíni gyűjtőpontot.

A földtudományos vizsgálatok eredményei

A Villányban, az egykori Werthmüller-féle szőlő melletti mélyútban fekvő őskőkori lelőhely sokáig topográfiai jelentőséggel bírt, hiszen kevés adat áll rendelkezésünkre a Dél-Dunántúlnak a felső paleolitikum számára egyébként ideális löszdombságáról. A lelőhelyen Török Gyula végzett leletmentést 1939-ben, amikor egy nyári zápor által kimosott mamutcsontok mellett 2 m mélységben egy tűzhelyet és néhány szilánkot talált.⁵ A területen azóta semmilyen kutatás nem folyt, olyannyira, hogy pontos helye sem volt ismert; a szakirodalom a – részletesen le sem írt – leletanyagot a dunaföldvári és ságvári analógiák alapján a „magdalénien”, illetve gravetti időszakba sorolta.⁶ A pécsi múzeum 7135-ös leltári számú tétele (az eltérő méretű őrlőfogak alapján) legalább két mamut maradványait és két érintetlen kovagumót tartalmaz. Mivel Villány környékéről ismert az alsó-jura tűzkőgumós mészkő (Somssichhegyi Mészkő Formáció),⁷ illetve a mamutcsontokon nem látszott egyértelmű emberi behatás (pl. vágásnyom), a terepi munka megkezdése előtti feltételezésünk szerint mind a mamutcsontok, mind a faszén, mind pedig a kovagumók természetes állapotukban fordultak elő, esetlegesen másodlagos, a magasabb területekről áthalmozott helyzetben.

Az egykori Werthmüller-szőlők melletti „holnit” mára jórészt kikövezték, falait hosszabb szakaszon fel-falazták. A feltételezhető lelőhely feletti szakaszon a horhost vízelvezetőként használják, abban üledékfogó kőgátakat építettek. A terepi munkák során a legalsó gát feletti szakaszon alakítottunk ki két szelvényt, ahol a feltároló lösz/paleotalaj sorozatokról makroszkópos leírást készítettünk, 5 cm-es szintközönként Kappameter KT-5 kézi mérőműszerrel (Geofyzika, Brno) megmértük az üledék mágneseles szuszceptibilitását (κ), illetve mintákat vettünk üledékes (szemcseméret, CaCO_3 és humusz-tartalom meghatározás), illetve malakológiai vizsgálatok céljából.

A nagyobb vastagságú (kb. 360 cm) 1. sz. szelvényt az ÉNy-DK irányú vízmosás alsó-középső szakaszán alakítottuk ki (2. kép). A rétegsor fekéje halványsárga (10YR8/2; 10YR7/3) löszös anyag volt (L_3), melynek felső szakaszában, a fedő paleotalaj alatt, markáns, kalcium-karbonátban dús, löszbabás szint húzódott (κ : $0,2 \times 10^{-3}$ SI). Ehhez a szinthez folyamatos átmenettel kapcsolódott a közel 1 m vastag, sötétbarna-vörösesbarna színű (10YR5/3; 10YR4/2), agyagosabb alapanyagú, morzsás szerkezetű (5–20 mm talajrög-nagyság) alsó

area of the Roman villa at Nagyharsány and the territory S of it and also the territories of Harsány-puszta, Sárkány-dűlő and Hegy-dűlő were thoroughly investigated. Finally, we identified the Lengyel site at Villánykövesd and a few surface collection points at Kisjakabfalva.

Results of the geological investigations

The prehistoric site at the banked-in road next to the former Werthmüller's vineyard in Villány had a topographical importance for a long time since we had few data about the loess hills of Southern Transdanubia, which could be so ideal for Upper Palaeolithic settlement. Gyula Török conducted rescue excavation at the site in 1939 and found a hearth and a few flakes beside mammoth bones in a depth of 2 m washed out by a summer thunderstorm.⁵ No investigations have been conducted at the site ever since, and even its exact place was unknown; in the archaeological literature, the finds, which were never described, were grouped in the “Magdalenian” or the Gravettian period after analogues from Dunaföldvár and Ságvár.⁶ Item 7135 in the inventory of the Pécs museum contains the remains of at least two mammoths (according to molars of diverse measurements) and two natural flint nodules. As there is Lower Jurassic limestone with flint nodules in the region of Villány (Somssichhegy Limestone Formation),⁷ and no evident human intervention could be observed on the mammoth bones (e.g. cut marks), we supposed before the start of the field work that the mammoth bones, the charcoal and the flint nodules were found in a natural state, perhaps in a secondary position washed down from a higher area.

The „gully” beside the former Werthmüller's vineyard has mostly been paved and the walls are also built up on a long stretch. In the stretch above the supposed site, the gully is used as a water channel and masonry sediment trap dams were built in it. We opened two cuttings above the lowermost dam. We prepared macroscopic descriptions of the uncovered loess/palaeosoil series by 5 cm using a portable Kappameter KT-5 instrument (Geofyzika, Brno): we measured the magnetic susceptibility of the deposit (κ) and took samples for sedimentological (grain size, CaCO_3 and humus content measurements) and malacologic analyses.

The thicker (ca. 360 cm) profile 1 was opened at the lower-middle stretch of the NW-SE running gully (Fig. 2). The base of the layer sequence was light yellow (10YR8/2; 10YR7/3) loessy clay (L_3), and a marked level rich in calcium carbonate, which contained loess concretions, (κ : $0,2 \times 10^{-3}$ SI) extended in its upper part under the overlying palaeosoil. A gradual transition can

5 TÖRÖK 1939–40

6 TÖRÖK 1939–40; GÁBORI 1964; VÉRTES 1965

7 FÜLÖP et al. 1969: 39–41.

5 TÖRÖK 1939–40

6 TÖRÖK 1939–40; GÁBORI 1964; VÉRTES 1965

7 FÜLÖP et al. 1969: 39–41

paleotalaj (P_2) szint (κ : $0,6-0,9 \times 10^{-3}$ SI), alsó átmeneti részén változatos nagyságú, a talaj képződésével egyidős állatjáratokkal és kevés mészkonkrécióval.

Az alsó paleotalajt egy 0,4–0,5 m vastag, szürkés-sárga színű (10YR7/2; 10YR6/3) löszréteg fedte (L_2 , κ : $0,2-0,3 \times 10^{-3}$ SI), mely egy 0,30–0,35 m vastag átmeneti szinttel kapcsolódott a felső paleotalajhoz (P_1). A közel 0,5–0,6 m vastagságban kifejlődött, szürkésbarna-sötétbarna színű (10YR5/3; 10YR4/2), apró morzsás szerkezetű (1–2 mm talajrög-nagyság), hajszálgyökér menti kalcium-karbonát kiválásokat tartalmazó, felső paleotalaj (κ : $0,4-0,5 \times 10^{-3}$ SI) szint egy vékony, 0,2 m vastag átmeneti szakasszal kapcsolódott a feltárás fedő üledékéhez, mely közel 0,35 m vastagságú, szürkés-sárga (10YR6/3; 2.5Y6/2) színű, gyengén laminált üledékes szerkezetű, kalcium-karbonáttal cementált hajszálgyökér járatokkal átszőtt, csigahéjakat tartalmazó homokos-lösz (L_1 , κ : $0,3-0,35 \times 10^{-3}$).

A feltételezett lelőhely közelében, a vízmosás DK-i kijáratánál kialakított 2. sz., mintegy 2 m-es szelvény kevesebb rétegtani egységet tartalmazott. A fekvő sötét barna színű (10YR5/3; 7.5YR4/4) agyagos paleotalaj szint ($P_{sz2/1}$, κ : $\sim 0,5 \times 10^{-3}$ SI) felső részét alkotta. Ez a paleotalaj folyamatos átmenettel kapcsolódott a 1,2 m vastag szürkés-sárga színű (10YR7/2; 10YR5/3), meszesedett gyökérjáratokat tartalmazó fedő löszréteghez ($L_{sz2/1}$, κ : $0,3-0,35 \times 10^{-3}$). Az átmeneti zónában, illetve a paleotalaj tetején megfigyelt állatjáratok anyaga részben az egész szelvényt fedő, bolygatott, recens üledékből, részben a fedő löszrétegből származik. A járatok tehát a paleotalaj képződését követő átkeverő biogén folyamatokhoz kapcsolhatók.

A terepi és laboratóriumi vizsgálatok alapján mindkét szelvény legfelső rétege a típusos lösz, illetve jelentős homoktartalmuk alapján a homokos lösz kategóriába sorolható. A szemcseösszetételi vizsgálatok szél általi szállításra utalhatnak, bár a terület felszínalkatani képe és a rétegsor hegylábi helyzete miatt a felszíni leöblítés lehetősége sem zárható ki.

A talajképződés és az eolikus eredetű üledékfelhalmozódás összetett folyamata jelenik meg az 1. szelvény mindkét talajszintjében, melyek közül az alsó paleotalaj kialakulása egy hosszabb lefutású, enyhébb és nedvebb interglaciális, a felső feltehetőleg egy rövidebb interstadiális periódushoz kapcsolódik, melyek pontos időbeli besorolása nem lehetséges kiterjedt rétegtani és kronometriai vizsgálatok nélkül.

A 2. szelvény fedő löszében megjelenő áthalmazó folyamatok azonban nem csak a rétegtani kérdések megválaszolását nehezítik, hanem a területen fellelhető bármilyen lelet eredetének tisztázását is bizonytalanná tehetik. Meg kell jegyezni, hogy egyik, általunk felvett szelvényben sincs meg az irodalomban említett⁸ 2 m vastag bolygatatlan lösz, illetve a terepi munkálatok

be observed from it to the overlying nearly 1 m thick, dark brown – reddish brown (10YR5/3; 10YR4/2) lower palaeosoil (P_2) level of a higher clay content and a crumbly structure (5–20 mm soil lump size) (κ : $0,6-0,9 \times 10^{-3}$ SI). Various channels made by animals contemporary to the soil formation and lime concretions were identified in its lower transitional part.

A 0.4–0.5 m thick, greyish yellow (10YR7/2; 10YR6/3) loess layer (L_2 , κ : $0,2-0,3 \times 10^{-3}$ SI) covered the lower palaeosoil, which was overlain by the upper palaeosoil (P_1) after a 0.30–0.35 m thick transitional level. The nearly 0.5–0.6 m thick greyish brown – dark brown (10YR5/3; 10YR4/2) upper palaeosoil containing small lumps (1–2 mm soil lump size) and calcium carbonate precipitations along rootlets (κ : $0,4-0,5 \times 10^{-3}$ SI) was connected to the deposit that closed the layer sequence by a thin (0.2 m) transitional level, which was a nearly 0.35 m thick greyish-yellow (10YR6/3; 2.5Y6/2) slightly laminated sandy loess of a sediment structure entwined by rootlet channels cemented by calcium carbonate, in which snail shells could be observed (L_1 , κ : $0,3-0,35 \times 10^{-3}$).

The approximately 2 m thick profile 2 opened at the SE exit of the water channel close to the supposed site contained less stratigraphic units. The base was the upper part of a brown (10YR5/3; 7.5YR4/4) clayey palaeosoil level ($P_{sz2/1}$, κ : $\sim 0,5 \times 10^{-3}$ SI). This palaeosoil was overlain, after gradual transition, by a 1.2 m thick greyish yellow-yellow loess layer (10YR7/2; 10YR5/3), which contained calcified root channels ($L_{sz2/1}$, κ : $0,3-0,35 \times 10^{-3}$). The filling of the animal holes observed in the transitional zone and on top of the palaeosoil came partly from the modern sediment that covered the entire layer sequence and partly from the overlying loess. Accordingly, the animal channels can be linked with biogenetic processes that mixed the layers after the evolution of the palaeosoil.

According to the on site and the laboratory analyses, the top layer was typical loess in both profiles, which can be grouped into the sandy loess category according to their significant sand content. The grain composition analysis implies that wind carried the grains although the general relief and the foothill position of the layer sequence also afford the interpretation that they were washed down from higher elevations.

The complex process of soil development and the sedimentation of aeolian deposits appears in both soil levels of cutting 1, from which the development of the lower palaeosoil lasted longer in a milder and humider interglacial, while the upper layer developed faster probably in an interstadial period. They cannot exactly be dated without complex sedimentologic and chronometric analyses.

The redeposition processes appearing in the top loess in cutting 2, however, hinder the answering of the question and can make the clarification of the origin of any find uncovered in the area uncertain. It should be added that neither cutting contained the 2 m thick

8 TÖRÖK 1939–40, 4.

során sem állatcsontot, sem faszenet, sem pedig régészeti leletanyagot nem találtunk. Mivel a háború előtti anyagban sincs kétségtelenül emberkéz alkotta tárgy, a lelőhelyet – esetleges további adatok előkerüléséig – törölni kell az őskőkori lelőhelyek sorából.⁹

A mikrorégió őskori lelőhelyei

Az újkőkori lelőhelyek közül a régóta ismert, és feltárással is kutatott villánykövesdi lelőhelyen¹⁰ csak kisebb foltokban találtunk leletanyagot; a telep az intenzív mezőgazdasági művelés miatt valószínűleg erősen károsodott. A bejárás adatok szerint azonban teljesen azonos jellegű, ám jobb megtartású anyag található a plató DNy-i peremén, a Dombay János által is említett Bogdács-dűlőben. Villány határából szintén Dombay Jánosra hivatkozva említett az irodalom lengyeli lelőhelyet.¹¹ Saját bejárásaink során az Öreg-templom-dűlő több pontján, nagyobb számban a 9. és 11. számúakon találtunk lengyeli csőrös bütyköket, csótalptöréseket, szórványosan vörös festés nyomait mutató darabokat, illetve csiszolt és pattintott kőeszközöket. A Kisjakabfalva környékén, illetve az Öreg-templom-dűlő említett lelőhelyein gyűjtött kavicsos soványítású, erősen mállott, bütykökkel és bordákkal díszített kerámiaanyag pedig esetleg a kultúra festetlen fázisába tartozhat.

A neolitikum korábbi szakaszai elég kevés lelőhelyről ismertek, csupán az Öreg-templom-dűlő 9. lelőhelyén gyűjtöttünk pelyvás soványítású és hálómintás, illetve vonaldíszes oldaltöréseket. Ez a gyűjtőpont egyébként az őskor gyakorlatilag minden periódusát felvonultatta; egyebek mellett csak innen ismerünk beszűrt pontokkal és bekarcolt vonalakkal díszített késő rézkori, illetve grafitos soványítású seprűdíszes késő vaskori cserepeket.

A terepmunka másik kiemelkedően fontos őskori lelőhelye a Villány-Virágostól D-re eső, 3. sz. lelőhely, amely gyakorlatilag a Bándi Gábor által leírt „Szőlőiskola”¹² (általunk 2. számmal ellátott) lelőhelyének északi folytatása. Az itt előkerült cserépanyag azonban nagyobb darabokkal képviselt, illetve jobb megtartású; a területen a jelek szerint máig nem végeztek olyan mérvű földmunkát, amely jelentősen pusztította volna a lelőhelyet. A gazdag leletanyag egy-egy kora bornzkori belsődíszes tál és késő bronzkori síkozott peremtörések kivételével egységes, sötétszürke-fekete színű, pengő hangú, bekarcolt vonaldíszsel, szórványosan vörös pasztózus festéssel és állat alakú bütykökkel díszített cserépanyag, amely valószínűleg egy, a Lasinja-kultúrával egykorú középső rézkori kultúrába tartozhat (Marcel Burić, Zágrábi Egyetem szóbeli közlése).

undisturbed loess mentioned in the literature,⁸ and neither animal bones, nor charcoal, nor archaeological finds were discovered. As there is no evidently man-made object in the find material from before the war, the site should be erased from the list of prehistoric sites until new data are found.⁹

Prehistoric sites of the micro-region

From among the Neolithic sites, finds only appeared in smaller patches at the long known and excavated site of Villánykövesd:¹⁰ intensive cultivation has probably strongly damaged the settlement. According to the field walking data, a better preserved material of identical features can be found on the SW edge of the plateau in the same Bogdács-dűlő that János Dombay also mentioned. Another Lengyel site is mentioned in the literature from the fields of Villány also with reference to János Dombay.¹¹ During field walking, we found a larger number of beaked knobs, pedestal fragments, a few scattered shards with red painting and flaked and polished stone tools from the Lengyel culture at sites nos. 9 and 11 and in smaller numbers at many places in Öreg-templom-dűlő. The strongly worn ceramics tempered with pebbles and decorated with knobs and ribs collected in the region of Kisjakabfalva and the above-mentioned Öreg-templom-dűlő could belong to the unpainted phase of the culture.

The earlier phases of the Neolithic are known from only a few sites: ceramics tempered with chaff and wall fragments decorated with net and linear patterns were collected only at site no. 9 in Öreg-templom-dűlő. This site yielded materials practically from all the prehistoric periods: we know Late Copper Age sherds decorated with stabbed dots and incised lines and Late Iron Age fragments of graphitic tempering decorated with broomed ornaments only from this site.

Another eminent prehistoric site inspected by field walking was site no. 3 S of Villány-Virágos, which is actually the northern continuation of the “Szőlőiskola”¹² site (no. 2 in our system) described by Gábor Bándi. The pottery material was represented here with larger and better preserved items and it seems that no large-scale earthwork had been carried out on the territory that could damage the site. The rich find material is uniform apart from a few Bronze Age bowls decorated on the inside and Late Bronze Age profiled rims. It is composed of dark grey-black shards of a ringing sound, decorated

9 Köszönetet mondunk Horváth Erzsébetnek (ELTE, FFI, Természetföldrajzi Tanszék) a kéziratához fűzött hasznos tanácsaiért.

10 DOMBAY 1959

11 BÁNDI et al. 1979: 42, kat. 42.

12 Bándi G. jelentése, 1964. május 15, XXII. 227/1974. szám alatt a Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában. I: ZALAI-GAÁL 1980, 7.

8 TÖRÖK 1939–40, 4

9 We would like to thank Erzsébet Horváth (ELTE FFI, Geographical Department) for her useful advises concerning the manuscript.

10 DOMBAY 1959

11 BÁNDI et al. 1979: 42, kat. 42

12 G. Bándi's report from May 15, 1964 registered under no. XXII. 227/1974 in the Archaeological Archives of the Hungarian National Museum. See: ZALAI-GAÁL 1980, 7

A bronzkor időszakából a mészbetétes leletanyag a legjelentősebb és leggyakoribb, noha az irodalomból eddig csak egy szórványos, ismeretlen villányi lelőhelyű edény volt ismert.¹³ A bejárások során az Öregtemplom-dűlőben több ponton (6., 8., 9., 10., 11. lelőhelyek) is megtaláltuk kerámiaanyagukat, ez utóbbi lelőhelyen kalcinált csontokkal együtt. Szintén nagy mennyiségű mészbetétes kerámiát gyűjtöttünk Nagyharsány, Kopár-dűlő 2. és Domb-dűlő 1. lelőhelyeken.

Az urnasíros periódusból a korábbi irodalomban egy villányi depóleletet,¹⁴ illetve Nagyharsány határából származó telepanyagot említettek.¹⁵ A jellegzetes síkozott peremek több lelőhelyen előforultak egy-két példányban, ám csupán a már többször említett Villány, Öreg-templom-dűlő 9. lelőhelyen került elő nagyobb leletanyag, kannelúrás oldaltöredékekkel, illetve síkozott és behúzott, turbántekercses tálperemekkel.

Az ország egyik legdélebbre fekvő, földrajzilag inkább a horvátországi területekhez kapcsolódó vidékén végzett első rendszeres bejárások felszínén gyűjtött leletgyűjtése természetesen nem adnak lehetőséget messzemenő következtetések levonására, azonban mindenképpen jelzik a terület további kutatásában rejlő lehetőségeket. Ezek közül a terepbejárás folytatása mellett különösen a sok periódusú Villány, Öreg-templom-dűlő 9., illetve a jó megtartású (rézkori) cserép- és kőanyagot szolgáltató Villány-Virágos 3. lelőhelyek feltáró kutatása jöhet számításba.

Római kori lelőhelyek Nagyharsány és Villány területén

Sopiana (Pécs) városától D-re a provincia belsejében fekvő római kori lelőhelyek, köztük a villatelepülések száma és sűrűsége mai ismereteink szerint kisebb, mint a *Sopiana*-tól K-re, É-ra vagy Ny-ra fekvő területeken. A várostól D-re az ismert lelőhelyek többsége közvetlenül a római város közelében koncentrálódik, vagy pedig a *Mursa-Sopiana* út illetve az abból Ny felé leágazó feltételezett út mentén fekszik.¹⁶ A lelőhelyek alacsonyabb számának lehet oka a terület alacsony kutatottsági szintje, a Villányi-hegység gyér lakottsága vagy pedig – ahogy

with incised linear patterns, sometimes with pastose red painting and zoomorphic knobs. It can probably be grouped into a Middle Copper Age culture that was contemporary to the Lasinja culture (Marcel Burić's oral communication, University of Zagreb).

From the Bronze Age, encrusted finds are the most significant and the most frequent although the literature mentions only a single vessel, a stray find from an unknown provenance at Villány.¹³ This ceramic material was found at several points in Öregtemplom-dűlő (sites no. 6, 8, 9, 10, 11) during field walking. At the last site, it occurred together with calcined bones. A larger number of encrusted shards were also collected at sites Nagyharsány, Kopár-dűlő 2 and Domb-dűlő 1.

From the Urnfield period, a depot find is mentioned in the literature from Villány¹⁴ and a settlement material from Nagyharsány¹⁵. The characteristic faceted rims were represented at several sites by a couple items, while the already repeatedly mentioned site Villány, Öreg-templom-dűlő 9 yielded the largest find material composed of channelled wall fragments and faceted and inverted rims of spiral-channelled bowls.

The surface finds of the first systematic field walking on one of the southernmost territories of Hungary, which geographically rather belongs to the Croatian territories, do not naturally offer possibilities for far-fetched conclusions but they certainly point to the opportunities of future investigations. The continuation of field walking would be especially necessary at the multi-period site of Villány, Öreg-templom-dűlő 9, and at Villány-Virágos 3, which yielded well preserved (Copper Age) shards and stone materials.

Roman period sites on the territories of Nagyharsány and Villány

At the present stage of research, the number of Roman period sites including the villa settlements is lower in the interior of the province S of the town of *Sopiana* (Pécs) than E, N or W of it. S of the town, the majority of the known sites is concentrated in the vicinity of the Roman town or lies along the *Mursa-Sopiana* road or the supposed road forking off from it toward W.¹⁶ The

13 BÁNDI-ZOFMANN 1966, 54, XV. t. 6, BÁNDI et al. 1979, 93, kat. 47. Bár az idézett tanulmányok nem említik, ide tartozik az a két mészbetétes edény is, melyek 143.1874.1-2 leltári szám alatt találhatóak a Magyar Nemzeti Múzeumban, l: ORTVAY 1876, 85. Az egyik edényt közli WOSINSKY 1904, 46, LXIII: 4; ugyanitt a LXIV: 1-2. táblán további két villányi edény fotója látható, melyek közül az egyik azonos az 52.35.158-as leltári számú, leltárkönyv szerint ismeretlen lelőhelyű darabbal.

14 JUHÁSZ 1896, 159.; PATEK 1968, 67.; BÁNDI et al. 1979, 158, kat. 81.; KŐSZEGI 1988, kat. 1277.

15 KŐSZEGI 1988, kat. 769.

16 Az 1970-es évek végéig ismertté vált császárkori lelőhelyek térképre vetítve: FÜLEP-BURGER 1979, 302-303. A *Sopiana* környéki villákhoz összefoglalóan: THOMAS 1964, 271-273, 274-280, 288-289, 297-299; VISY 1994, 428; GÁBOR 2004. Újabb adatok a Bakonya, Csucsá-dűlőben fekvő villához: BERTÓK-KOVALICZKY 2007, 345-350.

13 BÁNDI-ZOFMANN 1966, 54, XV. t. 6, BÁNDI et al. 1979, 93, kat. 47. Although the cited references do not mention it, two encrusted vessels that can be seen in the Hungarian National Museum under the inventory numbers 143.1874.1-2 also belong here, see: ORTVAY 1876, 85. One of the vessels is published in WOSINSKY 1904, 46, LXIII: 4; idem Plate LXIV: 1-2 probably shows the photo of two more vessels from Villány, one of which is identical with item no. 52.35.158 of an unknown provenance.

14 JUHÁSZ 1896, 159.; PATEK 1968, 67.; BÁNDI et al. 1979, 158, kat. 81.; KŐSZEGI 1988, kat. 1277

15 KŐSZEGI 1988, kat. 769

16 Imperial period sites known until the 1970's marked on a map: FÜLEP-BURGER 1979, 302-303. On villas around *Sopiana*: THOMAS 1964, 271-273, 274-280, 288-289, 297-299; VISY 1994, 428; GÁBOR 2004. Recent data on the villa at Bakonya, Csucsá-dűlő: BERTÓK-KOVALICZKY 2007, 345-350

azt mikrorégiós viszonylatban látni fogjuk – a lakosság nagyobb településeken való koncentrálódása is. A Villányi-hegység K-i oldalán, Nagyharsány, Villány, Kisjakabfalva, Villánykövesd települések közigazgatási területén 2007 tavaszán lezajlott terepbejárásnak a római kort tekintve az volt a célja, hogy – ha léteznek – újabb lelőhelyekkel gazdagítsuk a terület topográfiáját, illetve a már ismert lelőhelyekről további információkat gyűjtsünk. Fontos szempont volt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum által korábban kutatott és a közeljövőben feltárni kívánt nagyharsányi villa és környezete pontosan ezen a területen fekszik, ezért adatokat vártunk a villától K-re fekvő terület lakosságáról, a nagybirtok kiterjedéséről.

Jelen tanulmány célja, a Villányi hegység K-i részét érintő mikroregionális kutatás római korra vonatkozó előzetes eredményeinek közzététele, lelőhelyek szerinti felsorolásban.

1. *Nagyharsány, Kopár- és Kopáralja-dűlő, római település és villagazdaság* (továbbiakban Nagyharsány 1.):

A terepbejárással érintett területen mindössze egyetlen jelentős római kori lelőhelyet találtunk, a már korábban is ismert és 1959-ben Papp L.¹⁷, majd 1961-ben és 1963-ban illetve 1982–1983 között Fülep Ferenc¹⁸ által régészeti szempontból is részben kutatott, 2005-től kiemelt régészeti védelmet élvező Nagyharsány 1. lelőhelyet (3. kép 1.).¹⁹

A lelőhely a Szársomlyó D-i lábánál fekszik, K–Ny irányban hosszan elnyúlva. Területére mediterrán éghajlatnak megfelelő mikroklíma jellemző, különösen a hegy napsütésnek leginkább kitett D-i oldalán. (A Szársomlyó magasan kiemelkedő hegycsúcsa visszaveri a meleget, nem véletlen, hogy a Kopár-dűlőn található a legjobb minőségű villányi borokat adó szőlők.) Valószínűleg ennek az adottságnak – és a Mursa–Sopianae út közelségének – köszönhető, hogy a rómaiak már a Kr. u. 1. század harmadik negyedében felfedezték és folyamatosan lakták egészen a római uralom végéig (ld. alább). A lelőhely kiterjedése K–Ny irányban 5–600 m. Nyugati szélé a műút D-i oldalán (Kopáralja-dűlő) a község K-i végétől 200 méterre indul, még 50–60 m szélességben, ez azonban K-felé haladva kiszélesedik 200–250 m széles sávra. Ke-

low intensity of investigations on the territory, the scarce population of the Villányi hills or, as we will see in respect of the micro-region, the concentration of the population in larger settlements can be the reason of the low number of the sites. Regarding the Roman period, the purpose of the field walking conducted on the administrative territories of settlements Nagyharsány, Villány, Kisjakabfalva, Villánykövesd on the E side of Villányi hills in the spring of 2007 was to enrich the topography of the territory with new sites, if there exists any, and to collect further information about the already known sites. It was an important aspect that the Nagyharsány villa and its environment, which the Hungarian National Museum already investigated and which it would like to excavate in the near future, lies exactly on this territory. so we expected to obtain data on the population E of the villa and the extent of the great estate.

In the present study, we publish the preliminary results of the micro-region investigations in the E part of the Villányi hills concerning the Roman period, described by the order of the sites.

1. *Nagyharsány, Kopár-dűlő and Kopáralja-dűlő, Roman settlement and villa farm* (Nagyharsány 1 in the followings):

Only a single significant Roman period site was discovered on the territory investigated by field walking: the already known site Nagyharsány 1, which L. Papp had investigated in 1959¹⁷ and where Ferenc Fülep had conducted excavations in 1961 and in 1963 and 1982–1983.¹⁸ This site was given a high priority among the listed sites in 2005 (Fig. 3. 1).¹⁹

The site extends in an E-W direction on a long territory at the S foot of Szársomlyó. This area is characterised by a microclimate similar to the Mediterranean climate especially on the S side of the hill, which is exposed to the sun. (The high peak of Szársomlyó reflects the heat and it is not accidental that the grapes from which the highest standard wines of Villány are prepared grow at Kopár-dűlő.) It was probably due to this property and the proximity of the Mursa-Sopianae road that the Romans discovered it as early as in the

17 PAPP L., RégFüz I, 13 (1960) 46–47 (ásatásának dokumentációja: MNM Régészeti Adattár I. 1960/45)

18 FÜLEP F., RégFüz I, 16 (1964), 36; RégFüz I, 36 (1983) 43; RégFüz I. 37 (1984) 51.

19 Fülep Ferenc ásatásának eredményei máig közöletlenek. Az 1959–1963 között zajlott ásatások rövid összefoglalása: FÜLEP–BURGER 1979, 293, 312 n. 119 – cf. GÁBOR 2004, 277–278 Fig. 3/3. A Nagyharsány, Kopár- és Kopáralja-dűlőn fekvő római lelőhelyhez összefoglalóan: MRÁV Zs., A nagyharsányi római település és villagazdaság kutatásának állása a régészeti feltárások újraindulása előtt (várhatóan a CommArchHung 2010-es kötetében fog megjelenni). A villa Fülep F. által megkezdett, majd 1983-ban megakadt régészeti kutatását a Magyar Nemzeti Múzeum Mráv Zsolt vezetésével a közeljövőben folytatja. A Kopár-dűlőn előkerült sírfelirathoz: KOVALICZKY 2001–2002, 77–80.

17 PAPP L., RégFüz I, 13 (1960) 46–47 (excavation documentation: HNM Archaeological Archives I.1960/45)

18 FÜLEP F., RégFüz I, 16 (1964), 36; RégFüz I, 36 (1983) 43; RégFüz I. 37 (1984) 51

19 The results of Ferenc Fülep's excavations have not been published. Short summary of the excavations in 1959–1963: FÜLEP–BURGER 1979, 293, 312 n. 119 – cf. GÁBOR 2004, 277–278 Fig. 3/3. On the Roman sites Nagyharsány-Kopár and – Kopáralja sites in a summary form: MRÁV Zs., A nagyharsányi római település és villagazdaság kutatásának állása a régészeti feltárások újraindulása előtt (it will probably be published in CommArchHung 2010). Zsolt Mráv on behalf of the Hungarian National Museum will continue the excavation of the villa started by Ferenc Fülep and interrupted in 1983. To the tomb inscription came to light from the Kopár-dűlő see KOVALICZKY 2001–2002, 77–80.

leti széle a lapáncsai úttól Ny-ra 120–150 m-re sejthető, ahol a felszínről a szétszántott épülettörmelék fokozatosan ritkul, majd eltűnik. A törmelék (habarcs, tető- és falazótégla, építőkö) előfordulása a lelőhely közepe táján, a Kr. u. 3–4. századi villagazdaság főépületének területén a legintenzívebb. A lelőhely a műút É-i oldalán, a Kopár-dűlőn ugyancsak nagy kiterjedésű, közvetlenül a község K-i végétől húzódik 5–600 m hosszan. A lelőhely É-i határa egészen addig a vonalig nyúlik, ahol a Szársomlyó D-i oldala hirtelen elkezd meredeken emelkedni, legnagyobb kiterjedése É-felé a műúttól számolva cca. 150 m.

A lelőhelyet a Siklós–Villány műút osztja ketté. A műúttól É-ra és D-re fekvő, különböző domborzati adottságú területek, a felszíni jelenségek és a begyűjtött leletek alapján eltérő fejlődést mutatnak, ezért külön tárgyalom őket.

A műút É-i oldalán fekvő, D-felé lejtő Kopár-dűlő:

Új információkat a lelőhely kiterjedéséről főleg a műút É-i oldalán található, ma jobbára szőlővel beültetett Kopár-dűlő területéről kaptunk. A terület fedettsége alapján intenzíven csak két, szőlőültetésre előkészített, frissen szántott telket lehetett bejágni. A lelőhely ÉNy-i periferiáján, a falu K-i szélén, a legelső parcellákban (Hrsz.: 2557–2559), a térképen 1A-val jelölt területen nagy mennyiségű kerámiát gyűjtöttünk (import kerámia – egy amphora oldaltöredékén kívül – azonban innen nem került elő), közöttük sok a nagyméretű töredék. Ezt a területet tehát eddig mezőgazdasági műveléssel kevésbé bolygatták. A másik, szőlőültetésre kijelölt, trapéz alakú telek a villa főépületétől ÉNy-ra, a műúttól távolabb feküdt (Hrsz.: 0318/3). Itt is nagy koncentrációban találtunk római kerámiát. Egy helyen egy átégett felületet bolygattak meg. Innen még egy kisméretű, de igen jó minőségű falfestménytöredék is származik, amelyen vörös alapon keskeny sárga sávok festés látható.²⁰ Mindezek alapján a Kopár-dűlőben legalább olyan intenzív a római megtelepedés, mint a műút D-i oldalán, ahol a későbbi villagazdaság főépülete fekszik. Itt a felszínen kőépültre utaló jelenségeket ugyan nem találtunk, de szórányosan római téglákat, köztük falazótéglákat igen. Két itáliai, Pó-vidéki Consp. 20 (*catillus*) formájú tál fenéktöredéke is előkerült a Szársomlyó fokozatosan É-felé emelkedő D-i lábánál, megközelítőleg a villaépülettel egy vonalban (3. kép 1.). A töredékek egyikén a planta pedis alakú névbélyeg is megőrződött, amelyben a C T° S betűk olvashatók (5. kép 1.). A Pannoniába is szállító Pó-vidéki fazekas, C. T. Suc. áruai a Claudius-kora Flavius-korra keltezhetőek.²¹ A nagy-

third quarter of the 1st century AD and continuously inhabited it until the end of the Roman rule (see later). The site extends to 5–600 m in an E-W direction. The western border starts at the S side of the highway (Kopáralja-dűlő) 200 m from the E end of the village in a width of 50–60 m. It gradually widens eastwards to a 200–250 m broad band. The eastern edge can be supposed 120–150 m W of the Lapáncsa road, where the building debris turned up by the plough becomes scarcer and finally disappears. The occurrence of the debris (mortar, roof, bricks and tiles, stone blocks) is the most intensive in the centre of the site on the territory of the main building of the farm of the 3rd–4th centuries AD. The site is also large on the N side of the road at Kopár-dűlő, it runs from the E end of the village in a length of 5–600 m. The northern border of the site can be found in the zone where the S side of the Szársomlyó suddenly steeply rises. Its largest extent is about 150 m from the road.

The Siklós–Villány highway divides the site into two parts. The territories N and S of the road have different geographical features and they show diverse development trends according to the surface phenomena and the collected finds so I will discuss them separately.

Kopár-dűlő sloping toward south on the N side of the road:

New information could be obtained about the extent of the site especially on the territory of Kopár-dűlő on the N site of the highway, which is covered by vineyard on the largest part. Intensive field walking was possible on two recently ploughed territories prepared for vine planting. A large number of ceramics was collected (imported ceramics were not found here apart from the wall fragment of an amphora), among them many large shards, on the NW periphery of the site, in the first parcels at the E edge of the village (Lrn: 2557–2559), which is marked by 1A in the attached map. This territory was only slightly disturbed by agricultural activity. The other trapezoid area prepared for vine planting lay farther from the road, NW of the main building of the villa (Lrn: 0318/3). Roman ceramics were found in a large concentration here as well. A burnt surface was also disturbed, from where a small, extremely well preserved wall painting fragment was also recovered with narrow yellow bands against a red background.²⁰ Accordingly, the Roman settlement was just as intensive in Kopár-dűlő as on the S side of the road where the main building of the later farm used to stand. We could not find any trace of a stone building on the surface but scattered Roman tiles and bricks. The bottom fragments of two Italian plate of Consp. 20 (*catillus*) type from the

20 Ennek minősége lényegesen jobb, mint a főépületből előkerült késő római festményeké. A lelőhelyéből következően inkább egy 1–2. századi, nem kő építésű ház belső díszítéséhez tartozhatott.

21 C. T. Suc. áruhoz és keltezésükhöz ld. összefoglalóban: GABLER 1994, 37–48; GABLER 2000, 90–94. Pannoniában való előfordulásait felsorolja p. 38 és 45–46. C. T. Suc. edényei a Száva mentén is előfordulnak (például Sirmiumban: BRUKNER 1981 Pl. 9.6), így a nagyharsányi (és a Pécs-vasasi) Pó-vidéki terra sigillata leletek – a korai katonai állomáshely, Mursa közvetítésével – valószínűleg a Száván zajló kereskedelem révén kerültek a Délkelet-Dunántúlra.

20 Its quality is significantly higher than that of the late Roman paintings found in the main building. According to the provenance, it could belong to the interior decoration of a not stone building from the 1st–2nd centuries.

harsányi római kori településről még két további Pó-vidéki, ugyancsak Consp. 20 formájú terra sigillata töredék is ismert, amelyeket Papp L. 1959-ben, a villa főépületének DNy-i részén, a villa fürdőjét érintő ásatásán talált.²² A római település kezdetét a négy Pó-vidéki terra sigillata tál alapján legkésőbb a kora Flavius-korra keltezhetjük, megközelítőleg arra az időszakra, amikor a közeli Pécs-Vasas kora császárkori temetőjében is megkezdődtek a temetkezések.²³ Nagyharsány ezzel a Dél-Dunántúl legkorábbi ismert római lelőhelyeinek egyike. A Kopár-dűlő területéről gyűjtött korai, főleg 1–2. századi leletek, köztük márványozott (marbled ware)²⁴ vagy narancsfestésű kerámiatöredékek, pannoniai fekete bevonatos edények töredékei (6–7. kép) nagy területen, több száz méter hosszan kerültek elő. Feltételezhető ezért, hogy a kora császárkorban egy nagyobb kiterjedésű falusias település feküdt itt, amelynek lakossága fizetőképés felvevőpiaca volt a drága itáliai terra sigillatáknak. Számarányát tekintve magas a római típusú és szembenítően kevés az őslakos hagyományokat követő kerámiaforma.²⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy a település korai időszakában olyan, jellemzően nem bennszülött lakosság élt itt, amely a háztartásaiban túlnyomórészt római ízlésnek megfelelő kerámiatípusokat használt és viszonylag nagy számban jutott hozzá itáliai importcikkekhöz, terra sigillatakhöz és amphorában szállított áruhoz is. Ezek a jelenségek, továbbá a lelőhely határzónában való fekvése és a jelentős korai katonai állomáshelynek, Mursának a közelsége együttesen arra utal, hogy valamikor az 1. sz. harmadik negyedében egy veterántelep alakulhatott ki a Szársomlyó tövében.

Ugyancsak nem lehet véletlen, hogy a Kopár-dűlőn jobbra csak 1–3. századi kerámiatípusok kerültek elő, egyértelműen a késő római korra keltezhető töredékek vagy kőépítkezés nyomai azonban nem. Elképzelhető, hogy a villát – csakúgy, mint a pannoniai villagazdaságok jelentős részét – valamikor a markomann háborúk után, talán a 3. sz. elején építették fel egy elpusztult korábbi falusias település helyén. A villagazdaság főépületének

Pó region were also found approximately in the line of the villa building at the S foot of Szársomlyó where it gradually rises toward N (Fig. 3. 1). One of the fragments preserved a name stamp of a planta pedis shape in which the letters C T°S can be read. (Fig. 5. 1) The products of the potter called C. T. Suc. from the Po region, who exported his goods to Pannonia as well, can be dated from the Claudian – early Flavian period.²¹ Two more Samian ware fragments of Consp. 20 shapes from the Po region are known from the Roman period settlement of Nagyharsány, which L. Papp found during his excavation of the bath of the villa in the SW part of the main building in 1959.²² The establishment of the Roman settlement can be dated from the early Flavian period the latest according to the four Samian ware plates from the Po region. It came approximately from the time when burials started in the early Imperial Period cemetery of the nearby Pécs-Vasas.²³ Thus Nagyharsány is one of the earliest Roman sites in Southern Transdanubia. The early finds, most of them from the 1st and 2nd centuries, among others fragments of marbled wares²⁴ or shards of orange painting, fragments of Pannonian black-slip vessels (Fig. 6–7), collected on the territory of Kopár-dűlő were distributed on a several hundred metres long territory. It seems accordingly, that a larger rural settlement existed here in the early Imperial Period, the population of which was able to maintain a sound market for the expensive Italian Samian wares. Regarding the numerical ratios, the vessel shapes of Roman types are highly represented as compared to the ones following autochthonous traditions.²⁵ It implies that a characteristically non-autochthonous population

22 VÁGÓ 1977, 109, 93 Abb. 6.

23 Ld. a Pécs-Vasas kora császárkori temetőjének 1–3. sírjaiba elhelyezett Pó-vidéki terra sigillata és éremmelléleteket: FÜLEP 1958, 372–379.

24 A Kopár-dűlőben nagy számban gyűjtöttünk márványozott díszítésű házikerámiát (összesen 13 töredéket, szinte kivétel nélkül a Nagyharsány 1a lelőhely területéről), főleg tálformákat (6–7. kép). A márványozott kerámia többsége Pannoniában a Kr. u. 2. sz. első felére keltezhető, a 3. sz. közepéig fokozatosan eltűnnek. A díszítési módhoz legutóbb: KREKOVIC 1997, 41–44.

25 Mindössze egyetlen egyértelműen az őslakossághoz köthető kerámiatöredék került elő, egy S profilú tál (7. kép 5.). A házikerámiák harmada sárga kerámia, tálak korsók töredékei. A korai leletanyagban magas a dörzstálak száma is, peremük általában márványozott festéssel díszített (7. kép 1.). A dörzstálak nagy száma a romanizáció magas fokát jelzi: BAATZ 1977, 155. Egy világosszürke, jól iszapolt füstöltál (*turibulum*) töredéke is szerepel a leletanyagban (6. kép 8.), amelyeknek párhuzamai Salában jellemzően 2. századiak: HARSÁNYI E. publikálatlan szakdolgozat (ELTE), 2005. Funkciójukról legutóbb HARSÁNYI 2006.

21 On C. T. Suc.'s products and their dating see in a summary form: GABLER 1994, 37–48; He lists their occurrence in Pannonia on pages 38 and 45–46. C. T. Suc.'s vessels can also be found along the Sava (e.g. in Sirmium: BRUKNER 1981 Pl. 9.6), thus the Samian ware finds from the Po region found in Nagyharsány could arrive in South-eastern Transdanubia by the way of the trading route of the Sava with the intermediation of Mursa the military station.

22 VÁGÓ 1977, 109, 93 Abb. 6

23 See the Samian ware grave furniture from the Po region and the coins in graves nos. 1–3 of the early Imperial Period cemetery of Pécs-Vasas: FÜLEP 1958, 372–379

24 A large number of marbled household wares were collected in Kopár-dűlő (13 shards, nearly all of them from the territory of site Nagyharsány 1 a), especially bowls (Figs. 6–7). Most of the marbled wares can be dated in Pannonia from the first half of the 2nd century AD and they gradually disappeared by the middle of the 3rd century. On the decoration recently: KREKOVIC 1997, 41–44

25 Only a single shard that could be linked with the autochthonous population was found: an S-profiled bowl (Fig. 7, 5). One third of the household ceramics were yellow wares: fragments of bowls and jugs. The number of rubbing bowls is also high in the early find material. Their rims are usually decorated with marbled painting (Fig. 7, 1). The high number of *mortaria* also indicates a high level of Romanisation: BAATZ 1977, 155. A fragment of a light grey finely levigated smoking bowl (*turibulum*) was also identified in the find material (Fig. 6, 8). In Salla, most of its analogues came from the 2nd century: E. HARSÁNYI unpublished thesis work (ELTE), 2005. On their function recently: HARSÁNYI 2006

felépülésével a település súlypontja valamivel délebbre, a laposabb és síkabb területre, az ún. Kopáralja-dűlőre kerülhetett. (Jól mutatják ezt a terepbejáráson talált terra sigillaták is, mivel a markomann háborúk utánra keltezhető darabok főleg a főépület területén és környékén koncentráálódtak.)

2. Kopáralja-dűlő

A lelőhely közepe táján, Nagyharsány K-i végétől cca. 450 m-re fekszik a villagazdaság főépülete. A központi épületről készült légi fotón jól kirajzolódik az épület D-i része, a helyiségsorral kísért zárófallal és az épület DK-i sarkával (3. kép 2.). Itt és az épület K-i részén, a mezőgazdasági művelés alatt álló területen felszíni mágneses kutatásra is sor került,²⁶ amely alátámasztotta a légi felvételen látszó jelenségeket. A vizsgálat eredménye szerint a műúttól D-re 150 m távolságig, a főégtájtól mindössze néhány fokkal eltérve tájolt központi épület omladéka jelentkezett erős mágneses anomáliaként. A D-i traktusban a terület mágneses képe egy, légi fotón is felismerhető K-Ny irányú helyiségsort is kimutatott. Fontos eredmény még, hogy a főépülettől D-re a vizsgált területen, a műúttól 340 m-ig további objektumok már nem jelentkeztek (4. kép 1-2.). A mélyen fekvő, vizenyős területet valószínűleg a római korban is kerülték.

A Kopáralja-dűlő területén a felszíni leletgyűjtés alapján inkább a 2-3. századi leletek dominálnak, de későbbi római mázas és besimított kerámiatöredékek is előkerültek. A villaépület alatt valószínűleg az 1-2. századi falu D-i periferiája fekszik, erre utalnak a Papp L. által itt talált Pó-vidéki terra sigillata töredékek és néhány általunk talált, jellemzően 2. századi kerámiatípus (mint például egy pompeji vörös tányér-utánzat töredéke).²⁷

A korábbi ásatások, a légi fotó és a geofizikai felmérés, valamint a terepbejárás alapján a főépületről előzetesen az alábbi következtetések vonhatók le. Az épület valószínűleg egy központi udvar köré épült, D-i oldalán a légi fotón és a geofizikai felmérésen látszó helyiségsorral. Az épület DNy-i részén a Papp L. által 1959-ben és Fülep F. által 1961-1963 között feltárt fürdő épült. A központi épület nagysága: K-Ny irányba legalább 110 m, É-D irányban – a Fülep F. által 1982-ben feltárt épületrészek alapján – 130 m körüli. Annak a későbbi antik nagybirtoknak, amelynek központja az üvegmozaikkal díszített nagyharsányi villa volt, egyik utolsó tulajdonosa aligha lehetett más, mint a közelben előkerült bere-mendi bronztáblán megnevezett egykori galliai (Gallia Lugdunensis Tertia) helytartó, a későbbi antik birodalmi arisztokrácia jeles tagja, Valerius Dalmatius.²⁸

26 A munkát a Fractal Bt. végezte, Pusztai Sándor vezetésével; munkájukat ezúton is köszönöm.

27 Peremtöredék, jó minőségű narancsvörös festése a külső peremsávra is kiterjed. Pannoniában az 1. sz. végétől gyártják, a 2. sz. közepétől kiszorítják szürke változatai: GABLER 1977, 163.

28 Személyéhez: PLRE 241, Dalmatius 8; a bronztáblába vésett felirat: MOMMSEN 1902, 289-293.

lived in the settlement in the early phase, who dominantly used ceramics that matched the Roman taste and could obtain a relatively large number of Italian imported products, Samian wares and goods transported in amphorae. These phenomena, the location of the site in the border zone and the proximity of Mursa a significant military station together suggest that a settlement of veterans could evolve at the foot of Szársomlyó sometime in the third quarter of the 1st century.

It cannot be accidental either that mostly only ceramic types of the 1st-3rd centuries occur at Kopáralja-dűlő, while fragments that can evidently be dated from the late Roman period or traces of stone constructions were not found. It is possible that the villa was built sometime after the Marcomann wars perhaps at the beginning of the 3rd century, similarly to the majority of the villas in Pannonia, in the place of a perished rural settlement. With the construction of the main building of the farm, the centre of the settlement shifted somewhat farther to the south on a flatter plain the so-called Kopáralja-dűlő. (This is evidenced by the Samian wares collected during the field walking, since items dated from after the Marcomann wars were generally concentrated on the territory and in the environment of the main building.)

2. Kopáralja-dűlő

The main building of the farm can be found in the centre of the site about 450 m from the E end of Nagy-harsány. The S part of the building together with the closing wall along a row of rooms and the SE corner of the building are clearly outlined in the aerial photo taken of the central building. (Fig. 3. 2) The surface was investigated with magnetic methods at the E part of the building, which is a cultivated land to date.²⁶ Its results supported the phenomena observed in the aerial photo. According to the investigation, the debris of the central building appeared with a strong anomaly in a length of 150 m from the highway and its orientation deviated from the main cardinal directions by only a few degrees. In the S wing, the magnetic picture of the territory indicated the same E-W oriented row of rooms that could be identified in the aerial photo. Another important result was that no more features appeared until 340 m from the highway on the territory examined S of the main building (Fig. 4. 1-2). The low waterlogged territory was probably avoided in the Roman period as well.

Finds from the 2nd-3rd century seem to dominate on the territory of Kopáralja-dűlő according to the finds collected from the surface, although late Roman glazed and smoothed-in shards can also be found. Probably the S periphery of the 1st-2nd century village lies under the

26 The Fractal Bt. carried out the work with Sándor Pusztai's direction; I am grateful for their work.

A Villány mikrorégiós kutatás keretében megkezdük Fülep F. korábbi ásatásainak anyagfeldolgozását, mind a dokumentációra, mind a leletanyagra vonatkozóan. Az ásatás leletei, főleg az utolsó, 1983-as évből származók még tisztítatlanul, becsomagolva voltak tárolva. A leleteket anyagcsoportonként szortíroztuk, különválogatva a kerámialeleteket a freskó- és mozaiktöredékektől. Első lépésként a villa legjelentősebb leletanyagára, a római mozaikokra koncentráltunk. Verba Erika mozaikrestaurátor közreműködésével megkezdődött az – előzetes kalkuláció alapján – közel 500 mozaiktöredék dokumentálása, amely tartalmazza az egyes töredékek leírását, lelőhelyét, állapotfelmérését, fotóját és ahol indokolt, a rajzát. A mozaikok többsége két, három vagy négy színből (fekete, fehér, vörös, sárga) álló geometrikus minta. A változatos motívumok alapján legalább 7 különböző geometrikus mozaikpadozatot különítettünk el. A mélyszántás és a korábbi ásatások nagy számban hoztak napvilágra színes, figurális, részben üvegtesseraiból rakott mozaiktöredékeket is. Ezek a késő római mozaikok egyrészt másfélszeres életnagyságú perszonifikációkat,²⁹ életnagyságnál kisebb figurális töredékeket, másrészt tengeri jelenetet ábrázoltak. A rossz állapotú, erősen töredékes mozaikoknál megtörtént az elsődleges állapotmegóvás és sor került egy nagyobb, igen rossz állapotú töredék restaurálására is. A mozaikok kapcsán folyamatban van a tessera kőanyagának vizsgálata, amely kiegészült a freskók illetve a villa építőköveinek kutatásával is.³⁰

A terepbejárásunk által érintett területen szembe-tűnő, hogy a Nagyharsány 1. lelőhelyen kívül máshol intenzív római lelőhelyet nem találtunk. A helyi lakosság tehát a nagy kiterjedésű, kezdetben valószínűleg vicus, majd villa területén koncentrált.

Szórványos római, vagy valószínűleg római leletek (főleg kerámia, de két helyen üveg is) csak az alábbi lelőhelyeken kerültek elő. (A lelőhelyek fekvéséhez lásd az 1. képet!)

Villány-Virágos 2. lelőhely: A jellemzően Árpád-kori lelőhelyen egy üvegedény töredéke (leginkább egy körte vagy gömbtestű balsamariumé) (7. kép 8.) és néhány római jellegű – jól iszapolt, szürke – kerámatöredék került elő. Valószínűleg erről a lelőhelyről származnak a Magyarbólyba vezető kövesút jobb oldalán, szőlőforgatáskor korábban talált római leletek, köztük egy másik üvegedény is.³¹

villa building. This is suggested by the fragments of Samian wares from the Po region uncovered by L. Papp and a few 2nd century ceramic types we found (e.g. the fragment of the imitation of a Pompeian red plate).²⁷

According to former excavations, the aerial photo, the geophysical survey and the field walking, the followings can be preliminarily said about the main building. The building was probably built around a central courtyard with a row of rooms on the S side as it can be seen in the aerial photo and the geophysical survey. The bath unearthed by L. Papp in 1959 and F. Fülep in 1961-63 was built in the SW part of the building. The central building was at least 110 m long in an E-W direction and about 130 m in a N-S direction according to the building parts unearthed by F. Fülep in 1982. The owner of the late Roman great estate with the Nagyharsány villa decorated with a glass mosaic in its centre could barely be anybody else than Valerius Dalmatius an eminent member of the late antique imperial aristocracy, the former proconsul of Gallia Lugdunensis Tertia, whose name was mentioned on a bronze slab found at the nearby Beremend.²⁸

Within the frames of the micro-region investigations of Villány, we started the analysis of the finds from F. Fülep's former excavations regarding both the documentation and the find material. The archaeological finds, especially the one from 1983, was still wrapped without being cleaned. The finds were sorted into material groups separating the ceramics, the fresco and mosaic fragments. First we concentrated on the most important finds of the villa: the Roman mosaics. With Erika Verba mosaic conservator's help we started the documentation of the about 500 mosaic fragment, according to preliminary calculations, which included the description of the individual fragments, their provenance, the assessment of their conditions, we took photos of them and, where it seemed necessary, we made drawings. Most of the mosaics were geometric ones of two, three or four colours (black, white, red and yellow). According to the varied motives, at least 7 different geometric mosaic pavements were differentiated. Numerous fragments of coloured, figural mosaics, partly composed from glass tesserae, were brought to light by deep ploughing and former excavations. These late Roman mosaics depicted personifications in a scale one and a half times larger than the natural size,²⁹ figural representations smaller

29 A legjobban összeállítható perszonifikáció képét közli: TÓTH 2001, 39 3. kép. Erről a mozaikról írta szakdolgozatát a Magyar Képzőművészeti Főiskolán VERBA E., A római padlómozaik Pannoniában. A nagyharsányi töredékek és restaurálásuk problémái. Kiadatlan szakdolgozat. Budapest, 1997.

30 A vizsgálatokat az EPISCON (European PhD in Science for Conservation) Project résztvevőjeként Anna Ruggieri (Pisa) végezte és végzi el, munkáját nagyon köszönöm. Ő a villa majdani konzerválásának, helyreállításának lehetőségével, technikáival is foglalkozik.

31 MNM Adattár 224.XXII.1974; FÜLEP-BURGER 1979, 316.

27 The high quality orange painting of the rim fragment extended to the exterior of the rim. It was produced in Pannonia from the end of the 1st century until the grey versions replaced it from the middle of the 2nd century: GABLER 1977, 163

28 On his person: PLRE 241, Dalmatius 8; the inscription engraved into the bronze tablet: MOMMSEN 1902, 289-293

29 The best reconstructed personification is published in TÓTH 2001, 39 fig. 3. E. Verba wrote her thesis about this mosaic to the Hungarian High School of Fine Arts with the title "A római padlómozaik Pannoniában. A nagyharsányi töredékek és restaurálásuk problémái." Unpublished thesis. Budapest, 1997

Villány, Öreg-templom-dűlő 10. lelőhely: Az ugyan-csak Árpád-kori lelőhelyen egy római üvegpalack peremtöredékét találtuk (7. kép 7.).

Villánykövesd-Bogdács 1-2. lelőhely: Itt néhány jól iszapolt, szürke, valószínűleg római kerámiatöredék került elő.

Villány-Virágos 1. lelőhely: Néhány római gyanús kerámiatöredéken kívül egy Kr. u. 4. századi, erősen kopott „aes 4” érmét is ide köthetünk (7. kép 6.).

Ezek a leletek azonban – amennyiben többségük valóban római kori – vagy szórványos római jelenléttel, vagy a terület római kori mezőgazdasági művelésével magyarázhatók. Néhány esetben középkori lelőhelyeken 1-1 római tárgy, köztük jellemzően üvegedény-töredékek kerültek elő, amelyeket akár később is a telepre hurcolhattak.

than life size and marine scenes. The primary conservation was carried out on the poorly preserved and highly fragmented mosaics, and a larger very poorly preserved fragment was also conserved. In relation to mosaics, the stone material of the tesserae is being analysed, which is completed with the analysis of the materials of the frescos and the building stone of the villa.³⁰

It was conspicuous that no other intensive Roman site was found apart from site Nagyharsány 1 on the territory covered by the field walking. It means that the local population initially concentrated on the territory of the large vicus and then on the territory of the villa.

Scattered Roman or probably Roman finds (mostly ceramics, and also glass at two places) were found only at the following sites (*the locations of the sites see in Fig. 1*).

Villány-Virágos site no. 2: The fragment of a glass vessel (most probably from a pear-shaped or spherical balsamarium) (*Fig. 7. 8*) and a few Roman type finely levigated grey shards were found at the dominantly Árpáadian Period site. The Roman finds, among them another glass vessel, found during vineyard cultivation on the right side of the paved road to Magyarbóly probably came from the same site.³¹

Villány, Öreg-templom-dűlő site no. 10: The rim fragment of a Roman glass flask was found also at another Árpáadian Period site (*Fig. 7. 7*)

Villánykövesd-Bogdács sites nos. 1-2: A few finely levigated, grey, probably Roman shards were found.

Villány-Virágos site no. 1: Beside a few shards that could be Roman fragments, a strongly worn „aes 4” coin from the 4th century AD can be linked with the site. (*Fig. 7. 6*)

A scattered Roman presence or cultivation can be supposed in the Roman period if the majority of these finds are really Roman period ones. In a few cases, a couple of Roman objects were found at medieval sites, characteristically glass vessel fragments, which could later be carried to the settlements.

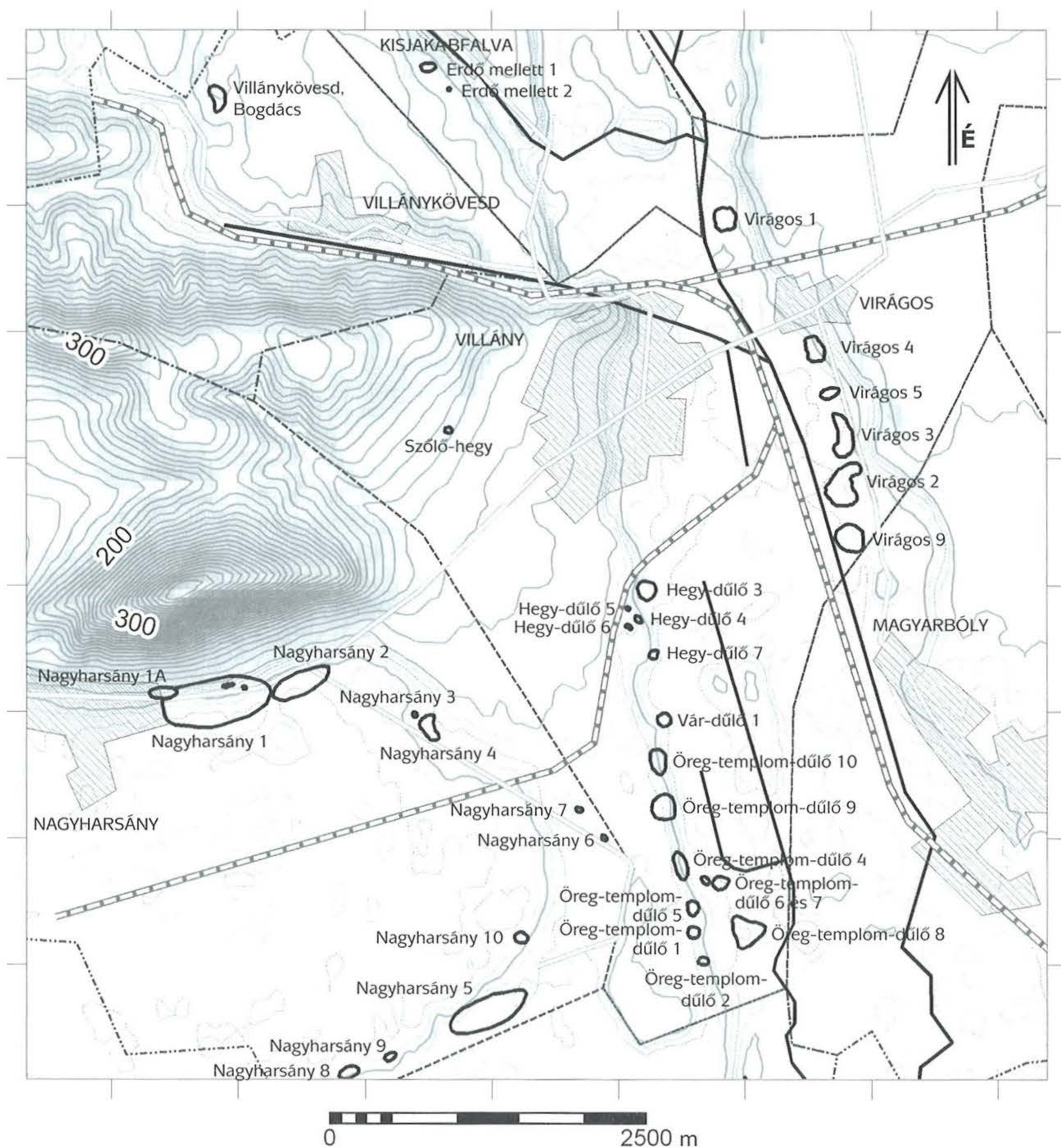
30 Anna Ruggieri (Pisa) carries out the analyses as a participator in the EPISCON (European PhD in Science for Conservation) project: I am grateful for her contribution. She also deals with the possibilities and the technology of a future conservation and reconstruction of the villa.

31 HNM Archives 224.XXII.1974; FÜLEP-BURGER 1979, 316

Irodalom • References

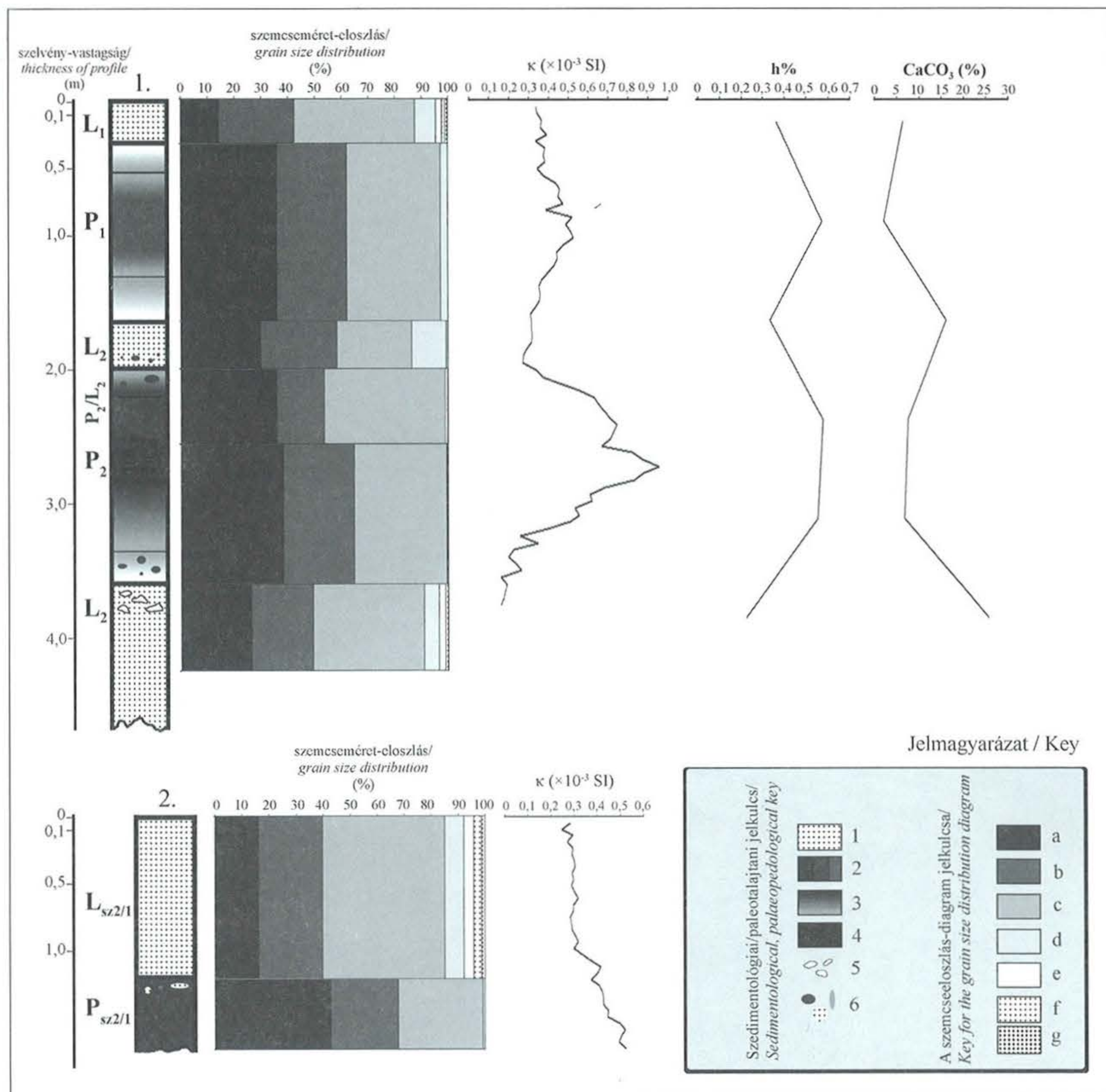
- BAATZ 1977 BAATZ, D.: Reibschale und Romanisierung. RCRF 17-18 (1977) 147-158.
- BÁNDI et al. 1979 BÁNDI G. – F. PETRES É. – MARÁZ B.: Baranya megye az őskorban. Bándi G. (szerk.): Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Pécs, 1979. 9-220.
- BÁNDI-ZOFMANN 1966 BÁNDI G.-ZOFMANN Zs.: Középső bronzkori hamvasztásos temetők Baranyában. JPMÉ, 1966. 43-56.
- BERTÓK-KOVALICZKY 2007 BERTÓK G. – KOVALICZKY G.: Római villa Bakonya-Csucsá-dűlőben – Roman villa in the Bakonya-Csucsá-dűlő. In: Firkák I. Fiala római koros kutatók I. Konferenciakötete. (Szerk.: Bíró Sz.) Győr, 2007. 345-350.
- BRUKNER 1981 BRUKNER, O.: Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije. Dissertationes et monographiae. Beiorad 1981.
- DOMBAY 1959 DOMBAY J.: Próbaásatás a villánykövesdi kőrézkori telepen. JPMÉ (1959) 53-73.
- DOMBAY 1960 DOMBAY, J.: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Budapest, 1960.
- FÜLEP 1958 FÜLEP, F.: Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Vasas. ActaArchHung 9 (1958) 371-406.
- FÜLEP-BURGER 1979 FÜLEP F. – BURGER A.: Baranya megye a római korban – Die Römerzeit im Komitat Baranya. In: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. (Szerk.: Bándi G.) Pécs, 1979. 223-328
- FÜLÖP et al. 1969 FÜLÖP J. – GÉCZI B. – KONDA J. – NAGY E.: Földtani kirándulás a Mecsek-hegységben, a Villányi-hegységben és a Dunántúli-középhegységben. Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest, 1969.
- GABLER 1977 GABLER D.: A dunai limes I-II. századi történetének néhány kérdése – Some remarks on the history of the Danubian limes of the first and second century. ArchÉrt 104 (1977) 145-175.
- GABLER 1994 GABLER, D.: Terres sigillées du haut et du moyen empire. BMHB 80-81 (1994) 25-55.
- GABLER 2000 GABLER, D.: Italische Sigillaten mit Töpferstempel in Pannonien. AlbaRegia 29 (2000) 75-98.
- GÁBOR 2004 GÁBOR, O.: Villae Romanae around Sopianae (Pécs) in County Baranya. In: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II. (Ed. by M. Šašel Kos – P. Scherrer). Situla 42. Ljubljana, 2004. 276-279.
- GÁBORI 1964 GÁBORI M.: A késői paleolitikum Magyarországon. Régészeti Tanulmányok III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- HARSÁNYI 2006 HARSÁNYI E.: Füstölők és füstölés szokása a császárkorban. AT 50 (2006) 57-73.
- HUNYADY 1944 HUNYADY I.: A kelták a Kárpát-medencében. Budapest, 1944.
- JUHÁSZ 1896. JUHÁSZ L.: Baranyamegyei régiségekről. AÉ XVI (1896) 157-159.
- KOVALICZKY 2001-2002 KOVALICZKY G.: Lucia Apuleia, élt 25 évet. JPMÉ 46-47 (2001-2002) 77-80.
- KŐSZEGI 1988 KŐSZEGI F.: A Dunántúl története a késő bronzkorban. BTM Műhely 1. Budapest, 1988.
- KREKOVIČ 1997 KREKOVIČ, E.: Marbled Ware in Pannonia and the Roman army. RCRF 35 (1997) 41-44.
- MOMMSEN 1902 MOMMSEN, TH.: Fölrirat Valerius Dalmatius tiszteletére. ArchÉrt ú. f. 22 (1902) 289-293.
- ORTVAY 1876 ORTVAY T.: A Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiség-gyűjteménye 1874-ben. AK X (1876) 83-133.
- PATEK 1968 PATEK, E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest, 1968.
- PUSZTAY 1950 PUSZTAY R.: Baranya vármegye őskori telep- és temetőhelyei. kézirat, 1950.
- THOMAS 1964 THOMAS, E.: Römische Villen in Pannonien. Budapest, 1964.
- TÓTH 2001 TÓTH E.: A rómaiak és építészetük Pannoniában. In: Magyar Építészet 1. A rómaiaktól a román korig. Budapest, 2001. 6-48.
- TÖRÖK 1939-40 TÖRÖK Gy.: Az őskőkor emberének nyomai Baranyában. Pécsi Múzeum Évkönyve 1939-40, 4-5.
- VÁGÓ 1977 B. VÁGÓ, E.: Die oberitalisch-padanische Auflagen-Sigillata in Transdanubien. ActaArchHung 29 (1977) 77-124.
- VÉRTES 1965 VÉRTES L.: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. A magyar régészet kézikönyve I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

- VISY 1994 VISY, Zs.: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien. In: Passauer Universitätschriften zur Archäologie 2 (1994) 421–450.
- WOSINSKY 1904 WOSINSKY M.: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XX/1. Budapest, 1904.
- ZALAI-GAÁL 1980 ZALAI-GAÁL I.: A lengyeli kultúra a Dél-Dunántúlon. BBÁMÉ X-XI (1979–80) 3–58.

1. kép: 1. A Terepbejárással érintett terület a Villányi-hegység K-i lábánál (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Szócs Péter)

Fig. 1: 1: The territory covered by field walking at the E feet of the Villányi-hills (National Office of Cultural Heritage, Péter Szócs)

2. kép: Villány, Werthmüller-szőlők közelében kialakított löszszelvények vizsgálati eredménye.

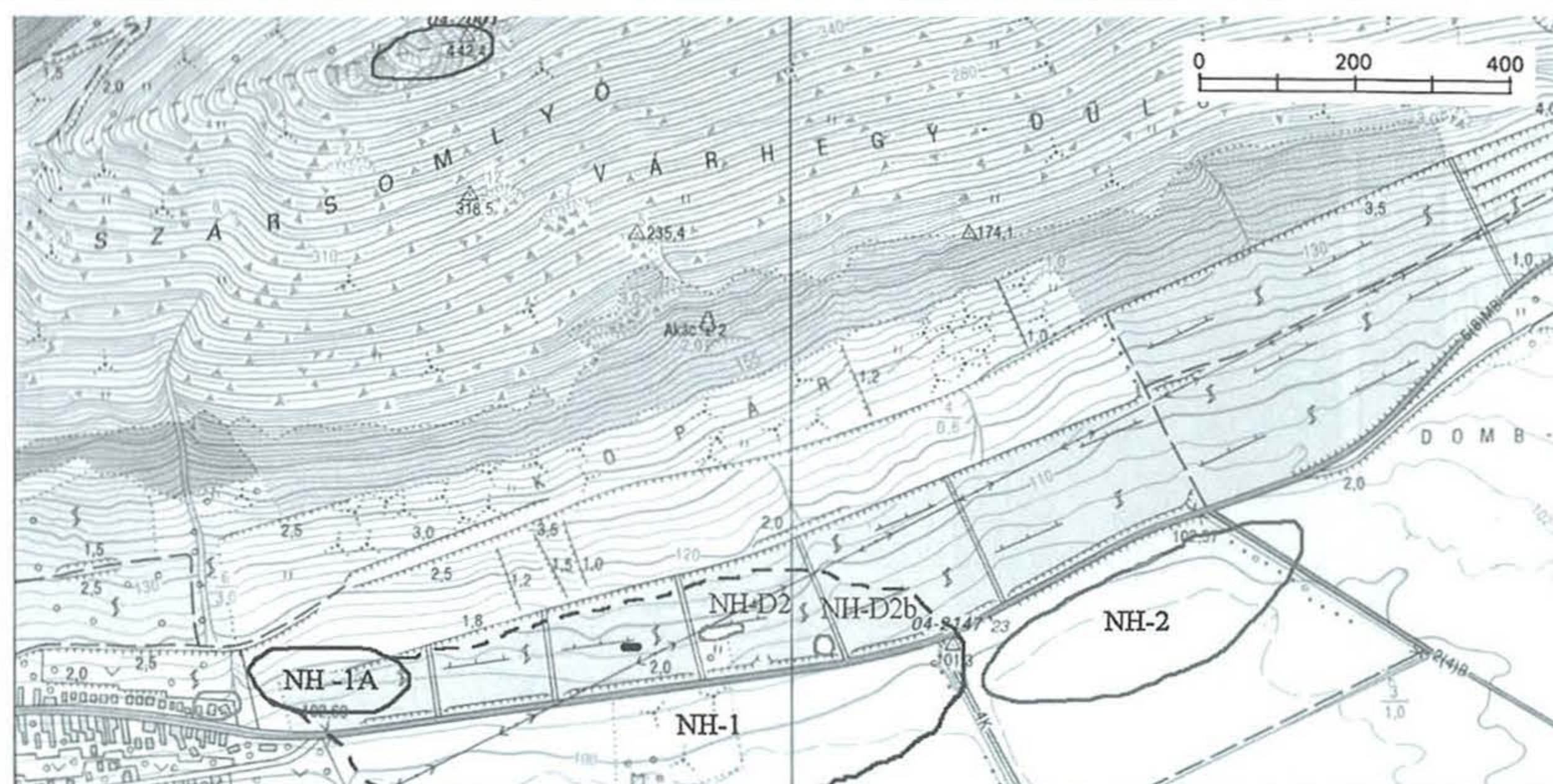
1: lösz, 2: paleotalaj szintek, 3: átmeneti szintek, 4: fejlett talajszerkezet, 5: karbonát konkréciók, 6: állat- és gyökérjáratok különböző kitöltéssel:

a: agyag, b: finom kőzetliszt, c: durva kőzetliszt (lösz), d: nagyon finomszemcsés homok, e: finomszemcsés homok, f: közepeszemcsés homok, g: durvaszemcsés homok

Fig. 2: The results of the study of loess profiles near Villány, Werthmüller-szőlők.

1: loess, 2: paleosol layers, 3: transition layers, 4: well developed soil structure, 5: carbonate concretions, 6: biogalleries and crotovinas with different infill:

a: clay, b: fine silt, c: coarse silt (loess), d: very fine sand, e: fine sand, f: middle sand, g: coarse sand

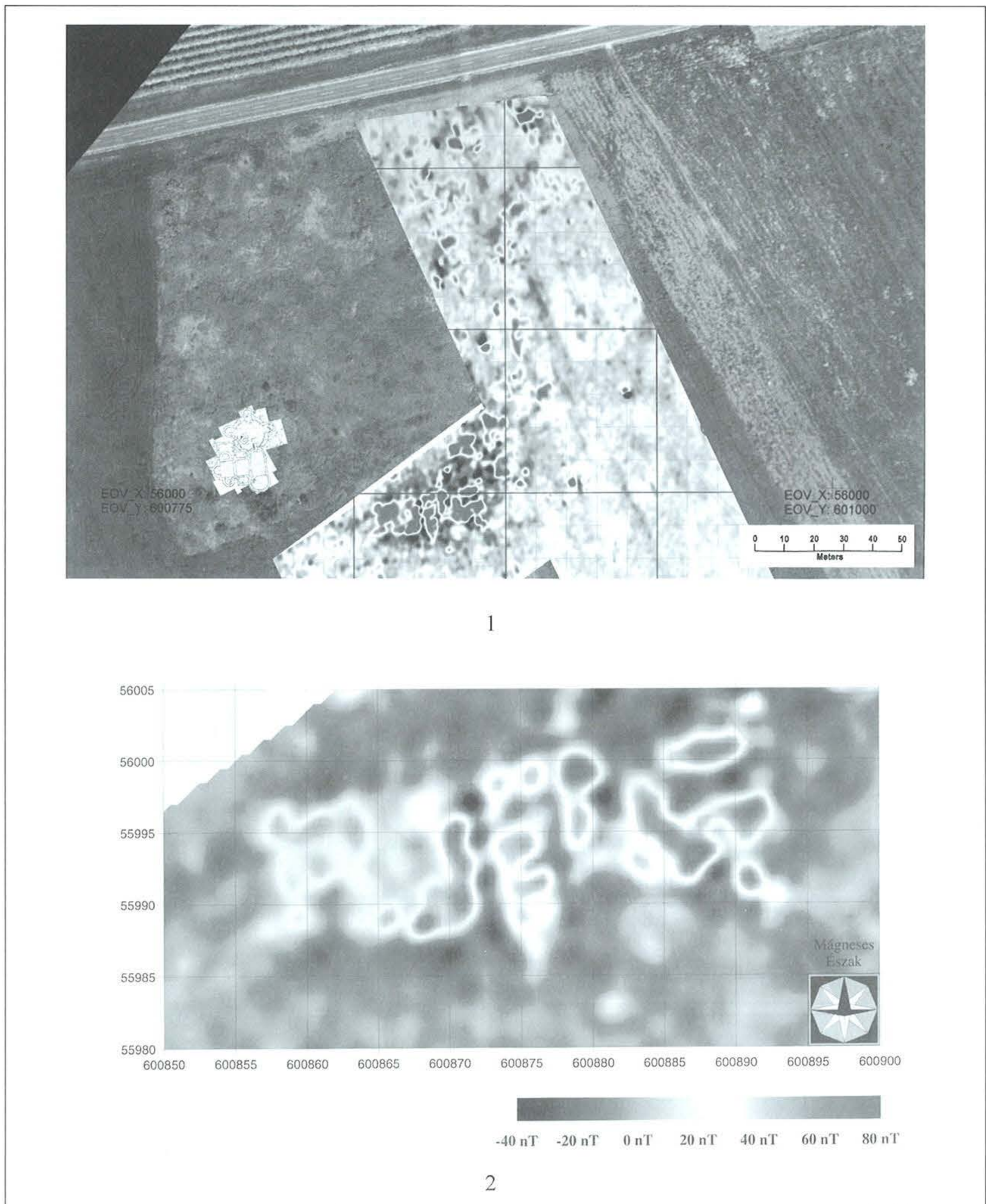
1

2

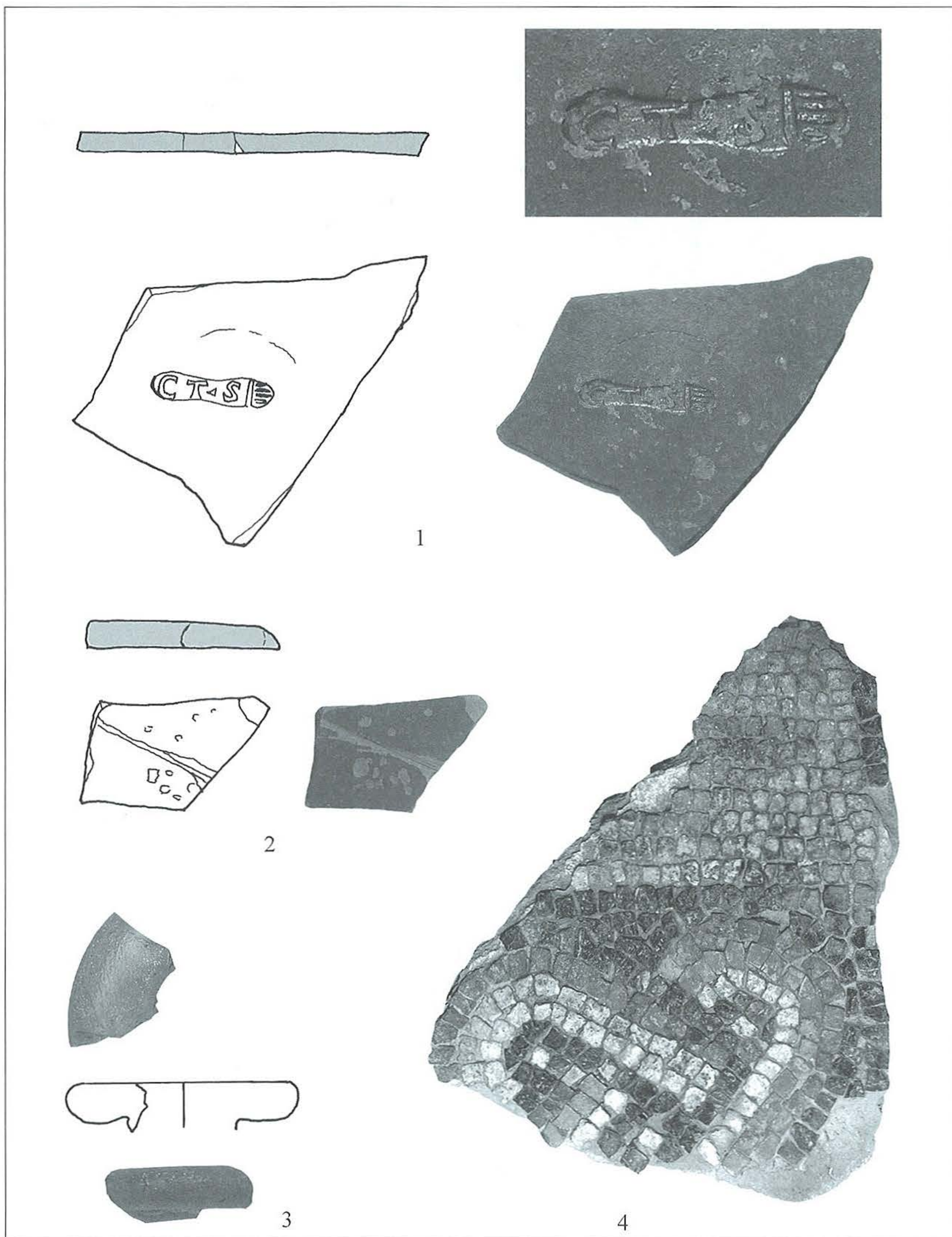
3. kép: 1: A Nagyarsány, Kopáron és Kopár alján fekvő római-kori települést és villagazdaságot rejtő NH 1. lelőhely kiterjedése. 2: A villa központi épülete légi felvételen. (Bertók Gábor)

Fig. 3: 1: The extent of site NH 1 of the Roman period settlement and villa at Nagyarsány, Kopár and Kopár alja; 2: The central building of the villa in the aerial photo. (Gábor Bertók)

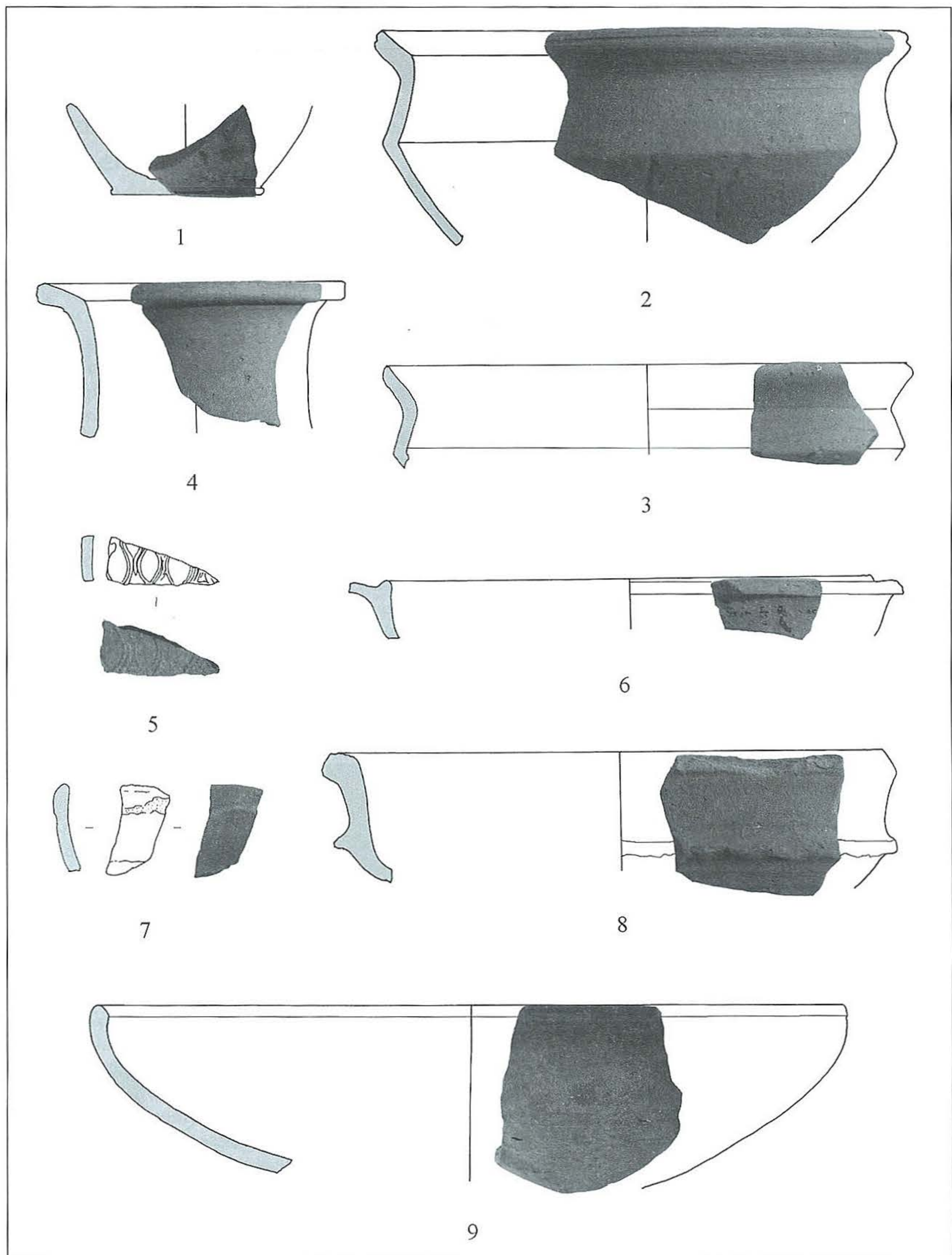
4. kép: Nagyarsány 1.1: A villa légi felvétele, a 2006 nyarán végzett felszíni mágneses kutatás eredményével és a központi épület Papp. L. illetve Fülep F. által 1959, 1961–1963 között feltárt részével kiegészítve. 2: A villaépület D-i szakaszán húzódó helyiség sor mágneses képe (felmérte Fractal Bt., Pusztai Sándor 2006)

Fig. 4: Nagyarsány 1. 1: Aerial photo of the villa completed with the results of the magnetic surface survey carried out in the summer of 2006 and the parts of the central building uncovered by L. Papp and F. Fülep in 1959 and 1961–1963; 2: Magnetic appearance of the row of rooms in the S part of the villa (survey by Fractal Bt., Sándor Pusztai 2006)

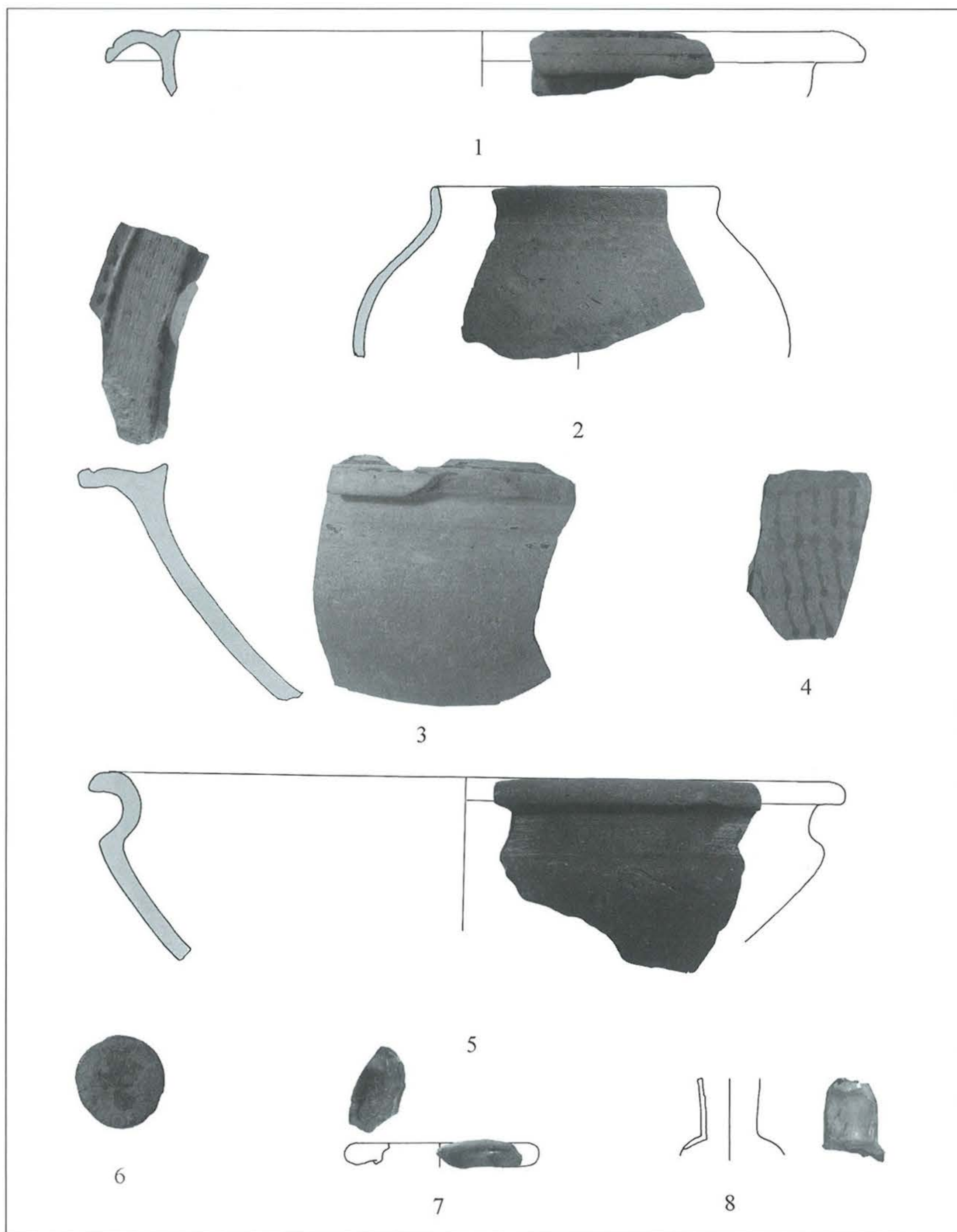
5. kép: 1–2: Két Pó-vidéki Consp. 20 formájú tányér töredéke a Kopár területéről, egyikükön planna pedis alakú bélyegben a T. C. SVC. betűk M = 1:1; 3: üvegedény peremtöredéke a főépület területéről M = 1:1; 4: Geometrikus mozaik töredéke a villa főépületéből

Fig. 5: 1–2: Fragments of two Consp. 20 type plates from the Po region from the territory of Kopár. The letters T. C. SVC. can be read in a planna pedis-shaped stamp in one of them. M = 1:1; 3: Rim fragment of a glass vessel from the territory of the main building M = 1:1; 4: Fragment of a geometric mosaic from the main building of the villa

6. kép: 1-9: A nagyharsányi római település Kopárra eső részének 1A területe. Válogatás a terepbejárás során előkerült kerámiatöredékből. M=1:2

Fig. 6: 1-9: Territory 1A of the Roman settlement of Nagyharsány on the territory of Kopár. Selection from the shards collected during field walking M = 1:2

7. kép: 1-5: Válogatott kerámiatöredékek a Kopár területéről; 6: késő római érem a Villány, Virágos 1. lelőhelyről; 7: üvegedény peremtöredéke a Villány, Öreg-templom-dűlő 10. lelőhelyről; 8: üveg balsamarium (?) töredéke a Villány, Virágos 2. lelőhelyről. 1-4., 6-8. M = 1:2; 5. M = 1:1

Fig. 7: 1-5: Selected shards from the territory of Kopár; 6: Late Roman coin from Villány, Virágos site no. 1; 7: Rim fragment of a glass vessel from Villány, Öreg-templom-dűlő site no. 10; 8: Fragment of a glass balsamarium (?) from Villány, Virágos site no. 2. 1-4, 6-8: M= 1:2; 5: M=1:1